

iFilosofie

FILOSOFIETIJDSCRIFT VAN DE ISVW #35 FEBRUARI 2018

INTERNATIONALE
SCHOOL VOOR
WIJSBEGEERTE

ISVW

Spinoza's Ethica, door Maarten van Buuren

Wat hebben we aan filosofie in tijden van Big Data?

Inleiding of inwijding in Aristoteles en Augustinus

REDACTIONEEL #35 HET ONBEHAGEN IN DE DATA

Als we Sigmund Freud mogen geloven, is onbehagen in de cultuur onvermijdelijk. Cultuur, zo stelt Freud, is namelijk het geheel van gebruiken, regels en voorzieningen dat erop is gericht het samenleven in goede banen te leiden. In de ogen van de stamvader van de psychoanalyse maakt dit cultuur tot het instrument bij uitstek om onbewuste driften, die per definitie op individuele lustbevrediging uit zijn, onder de duim te houden – met alle frustratie en neurotische angst, kortom: onbehagen van dien.

Dat onbehagen in de cultuur van alle tijden is, daar zou Freud zomaar gelijk in kunnen hebben. Maar of zijn verklaring daarvoor vandaag nog steek houdt, valt te bezien. Met de massale verzameling, verwerking en toepassing van ‘onze’ gedragsdata lijkt een soort onbehagen in opkomst te zijn dat haaks staat op Freuds theorie. Waar *driftverzaking* de oorzaak van het ‘oude’ onbehagen is, daar lijkt het nieuwe eraan te liggen dat onze verlangens alsmat slimmer worden *aangespoord*.

Of Big Data nu worden verzameld door commerciële techgiganten als Google of in het belang van de veiligheid door geheime diensten worden binnengesleept, de gemene deler is dat er op de immense schaal waar we over spreken patronen zichtbaar worden (uiteraard niet zonder de laatste statistische *tools*) die het bewustzijn van het individuen enenmale overstijgen. In vergelijking met het ‘Onbewuste’ dat Big Data ontsluiten zijn Freuds ideeën een romantische droom.

Het ligt voor de hand het nieuwe onbehagen eerst in verband te brengen met het groeiende besef dat privacy alleen nog bestaat als formaliteit. De verontwaardiging daarover krijgt in Nederland volgende maand zijn uitlaatklep in het referendum over de Sleepwet. Maar verontwaardiging heeft een duidelijk object, terwijl het onbehaaglijke aan onbehagen is dat het zich niet met de maat van het individuele bewustzijn laat meten.

De informatie over ‘onbewuste’ gedragspatronen die uit Big Data wordt ‘gemijnd’ staat steeds nauwkeuriger voorspellingen van individueel gedrag toe. Het onbehagen in de data

is uiteindelijk dat degene die die kennis bezit mij aan kan bieden wat ik *ga* verlangen. Natuurlijk moeten we ons kwaad maken als dit uitmondt in perverse prikkeling op ongehoorde schaal, even goed als we erom moeten lachen als pogingen daartoe vaak nog steeds ontzettend knullig zijn. Maar in de verontwaardiging zou de paradox van het onbehagen ons ontgaan: dat juist de verlangens die ik de intiemste en de mijne noem op de minst intieme schaal bloot komen te liggen en zo blijken helemaal niet ‘van mij’ te zijn.

In *i*Filosofie leest u deze maand onder meer over filosofie in tijden van Big Data. Verder vindt u in dit nummer een prachtige lezersactie – er zijn zeven exemplaren van Daniel Dennetts *Van bacterie naar Bach en terug* te vergeven! – die uw begeerte naar wijsheid hopelijk aan zal spreken. Namens allen die hun driften hebben verzaakt om weer een nummer te maken zou ik u willen zeggen: een gewaarschuwd mens telt voor twee, namelijk voor zichzelf en dat *in* hemzelf wat niet *van* hemzelf is.

Mark Leegsma, hoofdredacteur

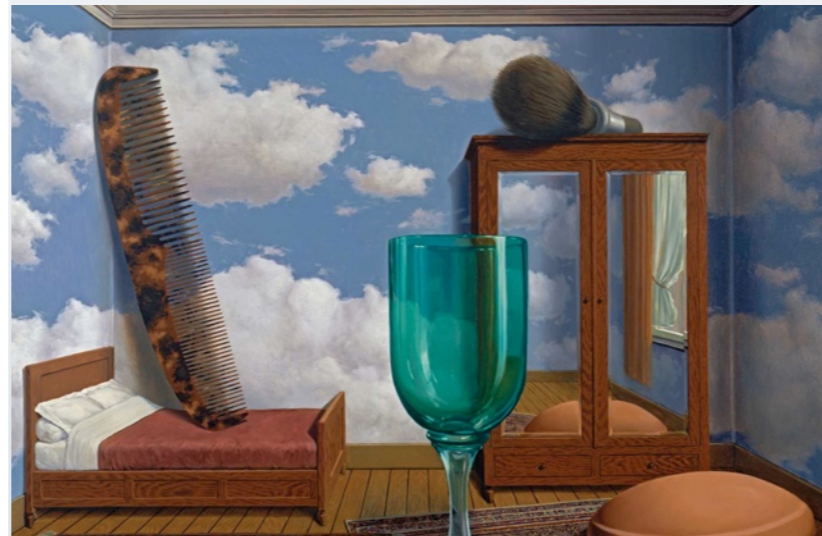
iFilosofie #35

SPINOZA'S ETHICA

Rondt Van Buuren met zijn vertaling en samenvatting zijn levenswerk af?

MET HEIDEGGER ACHTER DE PC

Kennis staat niet gelijk aan kwantificering, betoogt Christian Madsbjerg

MENS EN NATUUR IN HET ANTROPOCEEN

Nieuwe vragen voor verwarde tijden in één cursusweek gegoten

En verder: **DE PARA-DOXALE COLUMN** René ten Bos over grottekeningen; **LUNCHEN MET DENNETT** en **lezersactie**; **DE STAND-UP FILOSOFEN** over zorgen (maken); **FRANS JACOBS** houdt nieuwe inleidingen op Aristoteles en Augustinus tegen het licht; **SIGNALEMENT** van de laatste filosofieboeken; **ISVW** agenda & colofon.

COLUMN RENÉ TEN BOS **SOMMER**

“We vinden het vanzelfsprekend dat er boeken zijn waarin grottekeningen staan afgebeeld. Maar zou de auteur van zo’n boek niet eerder moeten zeggen: ‘Het spijt me, maar afbeeldingen van deze grotte-

keningen kan ik op deze pagina’s niet leveren, omdat de wanden waarop deze tekeningen zich bevinden zo krom zijn?’ Waarom zegt hij dat niet? Waarom blijft hij niet beeldabstinent?”

Dit citaat is afkomstig uit het boek *Von der Bildfläche. Eine Archäologie der Linear* van de Duitse filosoof Manfred Sommer. De vraag, die de inmiddels 71-jarige filosoof stelt, is een simpele: hoe kan het dat schijnbaar willekeurige kleuren en lijnen afbeeldingen worden? Dat kan alleen maar omdat ze op gladde oppervlakken worden aangebracht. Die gladde oppervlakken komen in de natuur niet voor, maar ze worden door mensen sinds het neolithicum gecreëerd. Op landbouwgronden krast de ploeg zijn littekens in de vlakke aarde en op muren, doeken en papier tekenen en schrijven de mensen echte en

gefantaseerde werelden bij elkaar. Sommers boek leest als een ontdekkingsreis door het twee-dimensionele landschap dat we voor onszelf gecreëerd hebben.

Probleem: hebben mensen alleen maar op gladde oppervlakken getekend of hebben ze ook op kromme oppervlakken getekend? Sommer ontkomt dus niet aan een discussie over prehistorische grottekeningen, want daar lijkt het alsof mensen aan het tekenen en afbeelden zijn geslagen op wanden die niet vlak maar krom zijn. Dat ontkent Sommer niet, maar hij wijst wel op een “groteske wanverhouding”: het geringe aantal mensen dat die afbeeldingen daadwerkelijk in die grot heeft gezien en het veel grotere aantal mensen dat kopieën van die afbeeldingen in boekwerken over prehistorische kunst ziet. De echte tekeningen mogen de meesten van ons niet zien, om-

Wat we onmiddellijk zien, is vaak slechts een aanduiding voor iets wat daar nog achter te zien is

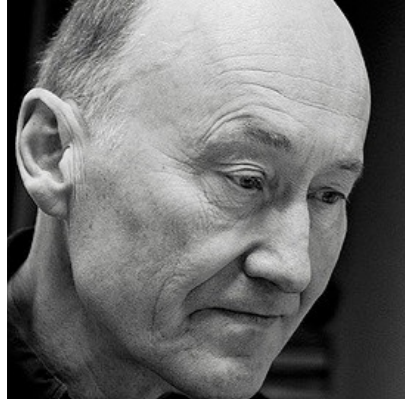
dat adem en licht die tekeningen langzamerhand laten verdwijnen. Die grottekeningen hebben daarom een dubbel soort bestaan: een ‘onderaards’ bestaan op de plek zelf waar ze om zichtbaar te zijn onzichtbaar moeten blijven en een ‘bovenaards’ op beeldschermen, projectiemuren of boekpagina’s. In dat ‘bovenaardse’ bestaan worden die grottekeningen ook nog eens mooier gemaakt dan ze eigenlijk zijn. Ze worden zo helder en onderscheiden afgebeeld dat het oorspronkelijke bijna een soort ruwe schets lijkt van de bovenaardse kopie. Het is, verzucht Sommer, alsof die oorspronkelijke tekeningen er al die duizenden jaren op gewacht hebben om in boeken en powerpoints geactualiseerd te worden. De kopie is door media de werkelijkheid de baas. Plato zou zich in zijn graf omkeren.

De kopie lijkt perfecter en volmaakter te zijn dan het origineel. Oorzaak: dat origineel bevindt zich niet op een vlakke ondergrond. En dan hebben we het nog niet eens over de schimmige omgeving van de grot waar maar weinig licht binnendringt. Sommer vermoedt dat een en ander sa-

menhangt met de manier waarop wij kijken: we *zien* de dingen alsof ze netjes en vlak zijn. “De wijze waarop we feitelijk zichtbare dingen waarnemen, is eenzijdig, oppervlakkig, op een enkel aspect gericht.” Natuurlijk, we zijn niet gek. Als we boom zien, dan zien we een soort grillig oppervlak, maar we weten op hetzelfde moment dat daar nog meer te zien is. Wat we onmiddellijk zien, is dan vaak slechts een aanduiding voor iets wat daar nog achter te zien is. We springen altijd van aspect naar object. We weten dat het waargenomen object in feite de belichaming is van alle mogelijke aspecten die het heeft. De eenzijdigheid, waarmee een ding zich in eerste instantie presenteert, staat altijd in de context van de veelzijdigheid ervan.

Als we dus het vermoeden hebben dat de kopie in het boek mooier is dan het origineel in de grot, dan komt dat omdat het origineel geen aspect-karakter heeft en dus geen context kan krijgen. Dat is ook wat Sommer bedoelt als hij zegt dat het origineel als het ware onzichtbaar blijft. Het dringt zich niet op als een plat vlak, iets wat de kopie ervan wel kan.

Alles gaat dus om de achtergrond waarop een afbeelding geprojecteerd is. Voor filosofen is dan de vraag interessant hoe zich dit verhoudt tot de beroemde schaduwen in Plato’s grot. Ik laat het bij deze opmerking van Sommer: “Alles wat hij over de grotwand heeft te zeggen, zegt Plato ook, namelijk niets.”

ISWW presenteert

De Amsterdamse Nacht van de Filosofie

Het thema van de Amsterdamse Nacht van de Filosofie is verbeelding: het is 50 jaar na mei '68. Is de verbeelding al eens aan de macht?

Datum: vrijdag 30 maart, 19.30 – 03.00 uur

Locatie: Centrale OBA Amsterdam, Oosterdokskade 143, 1011 DL Amsterdam

Entree: € 35,00 (€ 30,00 voor studenten, OBA-leden en stadspashouder)

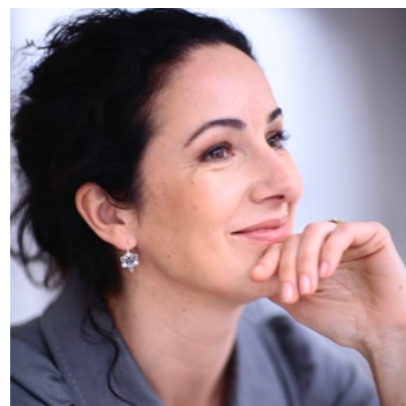
De Amsterdamse Nacht van de Filosofie wordt georganiseerd door ISWW en OBA in samenwerking met Serious Culture.

Het wordt een bruisende avond. **Femke Halsema** opent met haar essay over verbeelding en macht. Denker des Vaderlands prof. **René ten Bos** vraagt zich af wat wij ons wel verbeelden. **Rutger Bregman** en **Bas Heijne** gaan in gesprek over de vraag of de wereld de goede kant uit gaat. De Duitse filosofe **Svenja Flasspöhler** vertelt over vergeving en **Bert Keizer** beschouwt het leven zoals alleen hij dat tragisch-komisch kan. **Marli Huijer** en **Frank Meester** zingen een strijdlied tegen de inperking van de seksuele verbeelding. **Jannah Loontjens**

blijkt op de verbeelding van de jaren zestig en prof. **Geert Buelens** en **Antoine Bodar** bespreken of de verbeelding in jaren zestig uit de hand is gelopen. Filosofisch theatermaakster **Laura van Dolron** sluit de nacht 'verbeeldig' af. Wie zin heeft danst met **DJ Socrates** tot diep in de nacht of volgt het nachtcollege van **Jan Flaming**. *Programmering in zes zalen tegelijk.*

Meer weten? Bekijk [hier](#) het programma.

Kaarten: isvw.nl of oba.nl

LUNCHEN MET DENNETT: 'VAN BINNEN ZIJN WIJ DONKER'

De filosoof Daniel Dennett bezocht Nederland om de publicatie van de vertaling van zijn nieuwe boek *Van Bacterie naar Bach en Terug op te luisteren*. Tijdens een lunch in zijn hotel aan de Herengracht in Amsterdam kreeg iFilosofie de gelegenheid om Dennett nog een keer te vragen waarom wij echt 'zombies' zouden zijn.

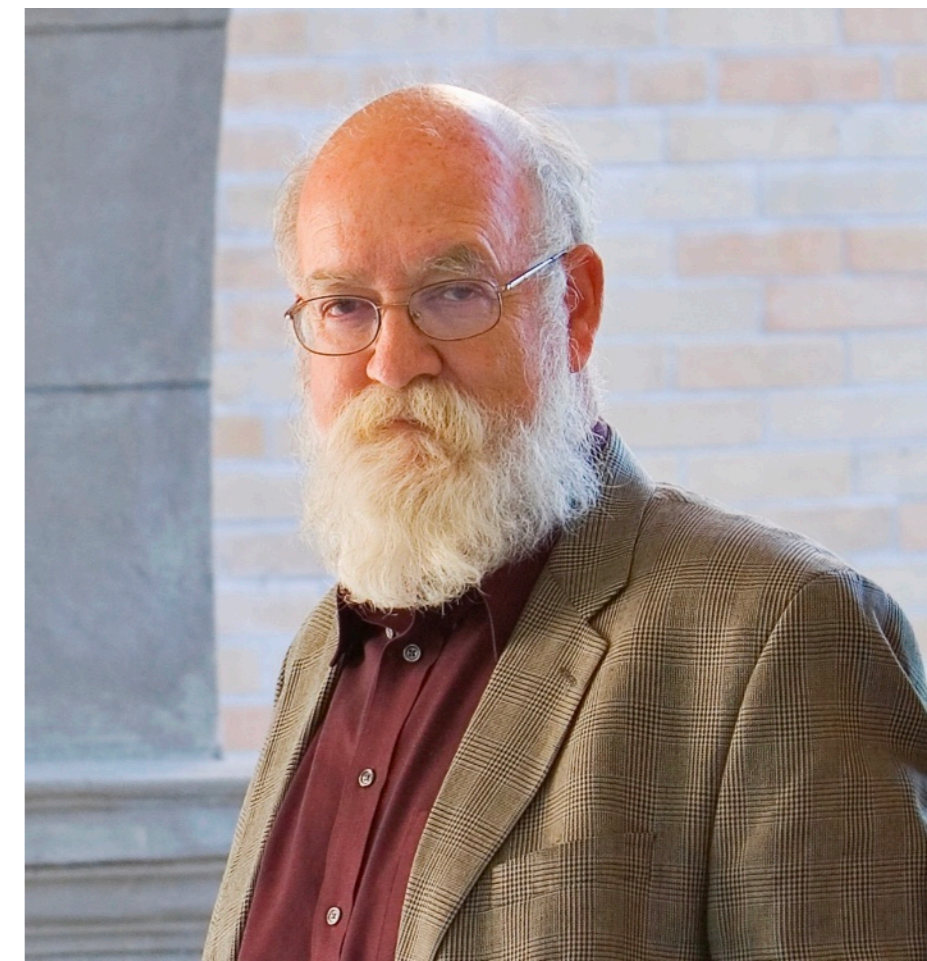
Tekst: Arthur Veenstra

Als hij plaats neemt aan de lunchtafel steekt Daniel Dennett vrijwel onmiddellijk van wal. Gevraagd naar de pin in de vorm van een vis en het woord 'DARWIN' die hij op zijn jasje draagt, bevestigt hij dat de pin symbolisch de confrontatie weergeeft tussen de christelijke gedachte dat er een schepper zou zijn en de blinde Darwiniaanse

evolutieer. Hij legt uit dat het Griekse woord voor vis, 'ICHTHYS', vaak wordt gelezen als acroniem voor het Griekse equivalent van 'Jezus Christus Gods Zoon en Redder'. Enigszins olijk voegt hij hier vervolgens aan toe dat 'DARWIN' op zijn beurt kan worden gelezen als acroniem voor: 'Delere Auctorem Rerum Ut Universum Noscas', wat zoveel betekent als: 'Vernietig de schepper van de dingen, om zodoende het oneindige universum te begrijpen'. De boodschap is duidelijk. Als we bewustzijn willen begrijpen dan moeten we onze ideeën durven loslaten over een goddelijke schepper en een ziel.

Ook al is Dennett, geboren in 1942, ondertussen aardig op leeftijd, hij straalt nog steeds een onverzadigbare nieuwsgierigheid uit naar kennis en inzichten. Zijn werk brengt hem over de hele wereld en dat levert allerlei sappige anekdo-

tes op. Zo ook het verhaal over een Russische supporter die voor hem een 'cognition cruise' voor de kust van Groenland had georganiseerd. Voor die cruise was, naast een aantal filosofiestudenten, ook zijn grote rivaal David Chalmers uitgenodigd. Het leidde tot een week vol discussies over de aard en werking van het be-

wustzijn tegen het decor van de prachtige Groenlandse natuur.

Tussen deze anekdotes door zoekt hij voortdurend naar afwijkende meningen. Hij wil niet alleen weten wie er in zijn argumenten over het bewustzijn meegaat en waarom, maar nodigt vooral ook kritische argumenten uit.

Hoe en wat

Ik zie mijn kans schoon en leg uit dat zijn functionalistische benadering van bewustzijn breed wordt geaccepteerd met betrekking tot 'hoe-vragen' – hoe werkt ons bewustzijn? hoe zijn allerlei cognitieve processen geëvolueerd? –, maar dat zijn filosofische positie volgens mij begint te haperen met betrekking tot de 'wat-vraag': wat is bewustzijn? Wat is datgene waardoor wij ons bewust zijn van al die cognitieve processen?

Verrassend genoeg erkent Dennett onmiddellijk dat hij zich tot op heden vooral op de hoe-vraag heeft geconcentreerd, en dat hij zich nu op de wat-vraag aan het richten is. Hij licht zijn denkrichting toe. Wij zouden inderdaad bewuste ervaringen hebben,

maar dat betekent niet dat we zogeheten *qualia* hebben, de naar verluidt innerlijke mentale ervaringen van bijvoorbeeld de kleur rood of de zoete smaak van suiker. Dergelijke innerlijke bewuste ervaringen zijn volgens hem alleen maar tekens waarmee ons verstand de wereld representeert. Ons verstand gebruikt die *qualia* als het ware om een model van de wereld te bouwen. De illusie van bewustzijn ontstaat doordat wij tegelijkertijd het model en dat wat het model vertegenwoordigt waarnemen. Als we dat model, de representatie van de wereld, het medium noemen, moeten we niet de fout maken om een 'geest in het medium' te bedenken, een geest die naar het model van de wereld zit te kijken.

Ik ben enigszins verbaasd. We zijn toch niet een soort neurologische computer? Een dergelijke computer bestaat alleen uit atomen en elektronen die gedachteloos volgens de wetten van de natuur reageren. Hoe geavanceerd deze processen ook zijn, het blijven uiteindelijk materiële deeltjes die simpelweg causaal reageren op andere deeltjes. Ik vat

mijn twijfel samen door te verwijzen naar een argument van David Chalmers: computers en zombies 'run dark', ze hebben geen innerlijke bewuste ervaring, terwijl wij dat overduidelijk wel hebben.

Dennett aarzelt geen seconde: 'we zijn donker van binnen zoals een computer!' Hij vertelt over een scène in een van zijn favoriete films, *Men in Black*. In de betreffende scene inspecteert Will Smith in een mortuarium een lijk van een of andere 'slechterik', waarbij hij het gezicht van het lijk opent en er in het lijk een klein mannetje blijkt te zitten. Maar in ons geval is er geen Cartesiaans theater waarin de beelden van onze ervaring worden geprojecteerd waarnaar een *homunculus* zit te kijken. Als die er wel was, dan zou je moeten laten zien hoe dat wordt veroorzaakt door het functioneren van het brein. Het is waar dat we nog geen volledige verklaring hebben, maar dat is geen reden om magisch denken te omarmen en een 'geest in het medium' uit te vinden. Het softwareprogramma *Paintbox* zou vier eeuwen geleden door Descartes ook als magie worden beschouwd; nu weten we hoe dat werkt.

Zelfkennis van bewustzijn

Het gesprek raakt nog vele andere fascinerende onderwerpen aan, zo veel dat het me later zal spijten dat ik mijn recorder thuis heb gelaten. Dennett vertelt bijvoorbeeld dat hij in een bepaald vak zijn studenten de vraag stelde of zij een robot zouden vertrouwen als die een contract ondertekent. Waarom zouden wij die robot vertrouwen?

En hoe zorg je ervoor dat de robot, net als mensen, ‘skin in the game’ heeft? De lunch levert genoeg stof op om jaren over door te denken.

Net als bij het lezen van Dennetts recente boek, ben ik nu ook weer enorm onder de indruk van zijn omvangrijke en inspirerende kennis over de werking van ons brein, ook al heeft hij mij nog steeds niet weten te overtui-

gen van zijn visie op de aard van het bewustzijn. Voor alles heeft de lunch mij duidelijk gemaakt dat het succes van Dennetts boeken *Bewustzijn Verklaard* in de jaren negentig en *Van Bacterie naar Bach en terug* in 2017 niet uit de lucht komt vallen. Ze zijn ontsprongen aan een bewustzijn dat een tomeloze lust heeft naar kennis over het bewustzijn zelf.

Win *Van bacterie naar Bach en terug!*

Geheel in lijn met de ‘blinde Darwiniaanse evolutie’ die Dennett zo hoog in het vaandel draagt verloot uitgeverij Atlas Contact zeven (!) exemplaren van zijn nieuwe opus magnum onder de lezers van iFilosofie. Meedoen? Dat is simpel: schrijf u in voor de nieuwsbrief van Atlas Contact – voor het laatste nieuws over filosofieboeken, auteurs en acties – door **voor 9 maart** een e-mail te sturen naar prnon-fictie@atlascontact.nl met als onderwerp ‘iFilosofie’ en u maakt kans om een van de zeven exemplaren te winnen.

Lof voor *Van bacterie naar Bach en terug*:

‘Deze majestueuze synthese van zijn werk gaat over bijna álles: van evolutie en taal tot industriële spionage en menselijke blindheden. De Amerikaanse filosoof Daniel Dennett schudt de lezer graag en vaak geestig op.’ ***** – NRC Handelsblad

VAN BUURENS ETHICA: ONTSLUIERING OF VERSLUIERING VAN SPINOZA?

Maarten van Buuren, emeritus-hoogleraar Moderne Franse Letterkunde, heeft een nieuwe vertaling gemaakt van Spinoza's iconische Ethica, die hij en passant in een moderne context plaatst. Dit belooft nogal wat – maar heeft Van Buuren voldoende grip op het vroegmoderne denkwerk van Spinoza om die belofte waar te maken?

Tekst: Arthur Veenstra

Spinoza is een van die zeldzame filosofen wier boodschap een tijdloze weerklank lijkt te hebben. Zo wordt met regelmaat naar Spinoza gewezen als mogelijke verlosser van de 'eeuwigdurende vragen'. Ik doe een greep. De natuurkundigen Albert Einstein en Stephen Hawking verwijzen allebei naar de natuurwetten als zijnde de 'gedachten van

God'. Dit inzicht van Spinoza wordt inmiddels vrij breed geaccepteerd in natuurkundige kringen: de natuurwetten zouden de gedachten van God zijn, en het is de missie van natuurkundigen om Zijn gedachten te decoderen. Antonio Damasio, een bekende filosoof van 'mind', probeert de problemen van het Cartesiaanse dualisme te repareren door terug te grijpen op Spinoza; zie onder meer zijn werk *Het Gelijk van Spinoza*. In bredere zin wordt Spinoza verder gretig gelezen onder psychologen, vanwege zijn stoïsche gedachtegoed dat de weg beschrijft naar het ware geluk. En ten slotte is Spinoza vaste kost voor mensen die proberen te begrijpen of er nog plaats is voor vrije wil in een wereld die 'causaal gesloten' lijkt te zijn. 'Causale geslotenheid' is het idee dat de werkelijkheid, inclusief de mens zelf, volledig is gedetermineerd door fysieke wetten. Hoe

kan er binnen een dergelijk fysiek gesloten systeem nog ruimte zijn voor werkelijk vrije keuzes? Wie heeft juist op deze vraag veel origineel denkwerk verricht? U raadt het al: Benedictus Spinoza.

Iedereen die wil begrijpen waarom het vroegmoderne denkwerk van Spinoza nu nog zo invloedrijk is, zal zich vroeg of laat gaan verdiepen in zijn onbetwiste meesterstuk: de Ethica. Helaas staat de Ethica niet alleen bekend om zijn unieke filosofie, maar ook om zijn ondoorgrondelijkheid. De gemiddelde lezer die vol goede moed de Ethica aanschaft, zal binnen een paar bladzijden vastlopen. Maarten van Buuren, emeritus-hoogleraar Moderne Franse Letterkunde, heeft een nieuwe vertaling van deze klassieker gemaakt inclusief samenvatting en verklarende toelichting. Deze uitgave lijkt daarmee ideaal voor de niet filosofisch geschoolde lezer. Maar lukt het Van Buu-

ren om die prachtige belofte waar te maken? Is zijn vertaling de juiste ingang in het werk van Spinoza?

ASICS

De door van Buuren vertaalde uitgave van de Ethica is een stevig boek van 450 pagina's. Van Buuren heeft zijn vertaling van de Ethica gebaseerd op onder meer het 'Vaticaanmanuscript' dat in 2011 is ontdekt. Dit betreft een zeer vroeg manuscript van de Ethica op basis waarvan het Vaticaan de Ethica op de lijst van verboden boeken plaatste: de beruchte 'index librorum prohibitorum'. De vertaling beslaat het grootste deel, maar ik vind vooral het tweede deel, de samenvatting en toelichting, het meest waardevol. Hierin zet Van Buuren, per hoofdstuk van de Ethica, op vlotte wijze het denkwerk van Spinoza uiteen. Op hoofdlijnen krijgt de lezer zodoende een behoorlijk totaalbeeld van de filosofie van Spinoza en haar belangrijkste thema's. Ook heeft de lezer in een klap een eerste begrip waarom Einstein, Hawking, Damasio en tal van anderen, verwijzen naar Spinoza. Hij

Onder Van Buurens 'vogelvlucht' liggen talrijke complexe discussies, die verre van eenduidig zijn

laat verder goed zien hoe actueel Spinoza's filosofie is. Neem alleen al de nadruk die Spinoza legt op training van het fysieke lichaam om zo ook de geest te voeden. Spinoza is door zijn lichaam/geest monisme een logisch voorstander van het Latijnse adagium: 'Anima Sana in Corpore Sano'/'een gezonde geest in een gezond lichaam'. ASICS heeft het acroniem van dit adagium gekozen als merknaam, in lijn met het veelgehoorde inzicht dat hardlopen een goed middel is om je uit een depressie te rennen. En ditzelfde adagium is natuurlijk helemaal hip in de TaiChi/Yoga beweging die lichaam/geest als fundamentele eenheid benaderen. Het fascinerende van

Spinoza's filosofie is niet dat zij zijn tijd zo ver voortuit lijkt te zijn. Wat Spinoza zo bijzonder maakt is dat dit soort inzichten met ijzeren logica volgen uit zijn analyse van de werkelijkheid. Het zijn voor Spinoza dus geen toevallige intuïties, maar noodzakelijke gevolgen van zijn geometrische analyse van de aard van God ofwel Natuur.

Ik voel me als lezer al snel een Spinozakenner. Die indruk is natuurlijk bedrieglijk. Onder Van Buurens 'vogelvlucht' liggen talrijke complexe discussies, die verre van eenduidig zijn. Verder sluipen er hier en daar onzorgvuldigheden in de toelichting: dat Descartes een substantietrialist zou zijn –er zijn

drie substanties- is zeer discutabel. Ook trekt Van Buuren net te makkelijk allerlei vergelijkingen die enigszins kromlopen. Voor de niet-filosofische lezer zijn dit soort zaken wellicht van ondergeschikt belang. Een te grote mate van complexiteit, voorbehouden en nuances vertroebelt het prachtige panorama-beeld van Spinoza's wereld. Dat is wat mij betreft goed geslaagd.

Connotaties

Het beeld van de toelichting wordt verder versterkt in de vertaling van de *Ethica*: deze vertaling is voor leken wellicht acceptabel, maar voor filosofen schiet de vertaling te kort. Nou moet gezegd worden dat een vertaling van de *Ethica* een uiterst uitdagende bezigheid is. Een vertaler die geen specialist is in de pre- en vroegmoderne filosofie begeeft zich op glad ijs. Dat is precies het gevoel dat ik krijg bij de vertaalkeuzes die Van Buuren maakt. Neem bijvoorbeeld de 5de definitie op de eerste pagina van de *Ethica*.

‘Onder verschijningsvorm versta ik de aandoeningen van een sub-

stantie, dat wil zeggen datgene wat in iets anders is waardoor het ook wordt voortgebracht’ (Deel I, Def. 5).

Hierin definieert Spinoza het scholastieke begrip ‘modus’, wat door Van Buuren is vertaald met ‘verschijningsvorm’. ‘Modus’ zoals gebruikt door Spinoza is het meest eenvoudig te begrijpen als de vorm of staat van iets. Zo is mijn lichaamshouding een modus van mijn lichaam en het lichaam een modus van *het uitgebreide* (res extensa, oftewel de materiële wereld). Het uitgebreide is op haar beurt weer een modus/attribuut van de ene substantie. Op zich is er dus iets voor te zeggen om modus te vertalen met ‘vorm’. Toch zet ‘verschijningsvorm’ de lezer precies op het verkeerde been ten aanzien van Spinoza's filosofie. ‘Verschijningsvorm’ impliceert namelijk een subject waaraan die vorm verschijnt. Dergelijke subject-objectconnotaties zijn antithetisch met Spinoza's monisme. Voor Spinoza bestaat immers alleen die *ene* substantie welke zich tegelijkertijd manifesteert in verschillende

attributen: in *res extensa* (het uitgebreide) en in *res cogitans* (het denkende). Een voorbeeld uit de *Ethica* (zie deel II, Prop. 7). Een cirkel kan voorkomen ‘in de natuur’, en dus als modus van uitgebreidheid. Dezelfde cirkel kan zich in het denken voordoen als waarneming,

Van Buuren slaagt wat mij betreft in een populaire ontsluiting van de Ethica: hij weet de lezer te enthousiasmeren en inspireren

en dus als modus van het denkende. Als ik een cirkel in de natuur waarneem dan zou Spinoza strikt genomen zeggen dat een bepaalde essentie zich parallel manifesteert in het uitgebreide en in het denkende. Die vorm ‘verschijnt’ dus niet, en er is zeker geen subject waaraan die vorm verschijnt; juist niet! De vorm manifesteert zich in twee aspecten van de ene substantie, punt.

Diezelfde verwarrende subject-objectconnotaties keren voortdurend terug in de vertaling. Zo legt Van Buuren uit (zie Deel II, noot 11) dat onze ideeën volgens Spinoza ‘afspiegelingen’ zouden zijn van de dingen. Het vervelende is dat Van Buurens woordkeuze de lezer wederom op het verkeerde been zet: met ‘afspiegeling’ suggereert hij namelijk een extrinsieke relatie tussen idee en object. Volgens Spinoza is er uiteraard *correspondentie* tussen het idee van een cirkel in het denken en dezelfde cirkel in de natuur, maar deze correspondentie ontstaat niet doordat er een relatie is tussen subject en object. Zoals gezegd: de cirkel in de denken en in de natuur zijn twee parallelle manifestaties van dezelfde onderliggende es-

sentie. Dát is de reden dat die twee manifestaties corresponderen, maar er is dus absoluut geen relatie tussen die twee manifestaties zoals tussen een object en haar spiegel.

Ik kan niet goed inschatten of Van Buuren met opzet zijn eigen suggestieve interpretatie in de Ethica heeft verwerkt, of dat hij onvoldoende grip heeft op de essentie van Spinoza. Het punt is echter dat zijn vertaling een neutraal begrip van Spinoza behoorlijk lastig maakt. Qua vertaling zijn de Ethica-uitgaven van Boom en Prometheus wat mij betreft meer verantwoord. Het mooie van de Prometheusvertaling –die ik al-

leen maar heb doorgebladerd– is dat het Latijnse origineel en de Nederlandse vertaling op tegenliggende pagina’s worden getoond. Zelf ben ik erg onder de indruk van de Boomuitgave van de Ethica. De vertaalkeuzes en de voetnoten van de Boomuitgave zijn vrijwel altijd precies goed. Zo geven de Boom voetnoten haarscherp de vertaalkeuzes weer, de scholastieke en Cartesiaanse betekenissen van kernbegrippen én de specifieke wijze waarop Spinoza die begrippen vervolgens inzet. De Boomuitgave biedt de lezer zodoende een neutrale toegang tot de essentie van Spinoza. Datzelfde is in Van Buurens Ethica vrijwel onmogelijk;

zijn suggestieve vertaling is als het ware een vervormende afspiegeling van Spinoza's gedachtengoed.

Ethica in meervoud

Toch heeft de Van Buuren/Ambo|Anthos uitgave van de Ethica bestaansrecht naast de uitgaven van Boom en Prometheus. Andere uitgaven schrikken er voor terug om een toegankelijke toelichting te geven op de filosofie van Spinoza. Dat maakt die uitgaven eigenlijk ongeschikt voor het algemene publiek. Ook de soms uitstekende academische 'guidebooks' over Spinoza zijn voor niet-filosofen veel te academisch. De gemiddelde niet-filosofische lezer wil een toegankelijk totaalbeeld van Spinoza's filosofie en het liefst ook een basaal begrip waarom Einstein, Hawking, Damasio et alia steeds weer naar Spinoza blijven verwijzen. Van Buuren slaagt wat mij betreft in een dergelijke populaire ontsluiting van de Ethica: hij weet de lezer te enthousiasmeren en inspireren. Dat vind ik een behoorlijke prestatie.

Mijn advies is om eerst de samenvatting en toelichting te lezen. Dit geeft

een eerste inkijk in Spinoza's ontzagwekkende denkwerk. Met die bagage kan een eerste poging worden gewaagd om de Ethica zelf te lezen. De stellingen en bewijzen van Spinoza zullen nu iets meer van hun schitterende inzichten prijsgeven. De keerzijde van Van Buurens Ethica, is dat het begint te rammen zodra hij onder de oppervlakte van Spinoza's filosofie probeert door te dringen. Op dat soort momenten wekt hij de indruk onvoldoende grip te hebben op de essentie van Spinoza om een correcte contemporaine vertaling te realiseren. Voor filosofisch geschoolde lezers is dat natuurlijk onacceptabel. Zij zullen behoefte hebben aan een academisch verantwoorde vertaling van Spinoza die historisch correct is, en die de andersheid van zijn denken niet afzwakt of versluiert, maar juist in zijn volle glorie toont. Diegene die een diepere verkenning van Spinoza's wereld voor ogen hebben, kunnen beter een andere vertaling kiezen. De niet-filosofische lezer zal daarentegen opgetogen zijn met een eerste inspirerende inkijk in Spinoza's bijzondere denkwereld.

Mijn persoonlijke leeswijzer voor degene die geïntrigeerd is door de Ethica:

-*A Book Forged in Hell*, Stephen Nadler: een levendige en niet-filosofische beschrijving van het Amsterdam van Spinoza in de 17de eeuw. Waarom Spinoza's Ethica zo stormachtig werd ontvangen.

-*Ethica, vertaald, toegelicht en samengevat*, Van Buuren, Ambo|Anthos: Een inspirerende introductie in het denkwerk van Spinoza met een suggestieve vertaling.

-*Ethica*, Boom: Prachtige uitgave van de Ethica met heldere academisch verantwoorde voetnoten. Maakt mooie sier in de boekenkast.

-*Ethica*, Prometheus: Het oorspronkelijke Latijn en de Nederlandse vertaling worden naast elkaar worden getoond.

-*Spinoza's 'Ethics': Cambridge Introduction*, Stephen Nadler: een Engelstalige, academische introductie in Spinoza. Zorgvuldige uiteenzetting van de filosofie van Spinoza in de context van de pre- en vroegmoderne filosofie.

[Spinoza \(vertaald en ingeleid door Maarten van Buuren\), Ethica. Ambo|Anthos, 2017.](#)

DE STAND-UP FILOSOFEN

OVER

ZORGEN EN ZORGEN MAKEN

Erno Eskens

Marthe Kerkwijk

MET HEIDEGGER ACHTER DE PC

HOE JE ZESDE ZINTUIG DE WERELD KAN HELPEN

In deze moderne digitale wereld staat kennis gelijk aan kwantificering. Maar is dit soort objectieve kennis de enige manier om de wereld begrijpen? In *Filosofie in een tijd van big data* beargumenteert Christian Madsbjerg van niet. Hij pleit daarom voor een herwaardering van de geesteswetenschappen: het mens-zijn begrijpen, in plaats van meten. Weet Madsbjerg met zijn felle pleidooi echter ook een bevredigend alternatief te schetsen voor ons algoritmetijdperk?

Tekst: Lukas Brand

Als filosoof en adviseur helpt Christian Madsbjerg bedrijven het belang in te

zien van kwalitatieve analyse, naast kwantitatieve. Volgens hem is het economische en publieke leven steeds meer in de ban geraakt van technische oplossingen, geleid (en verleid) door de grote software- en databedrijven uit Silicon Valley: Google, Facebook, PayPal, Amazon, etc. Madsbjerg stelt dat zij de mens zien als een inherent irrationeel en inefficiënt wezen, en beschouwen dit als een essentieel probleem bij het oplossen van economische en maatschappelijke vraagstukken. Data-analyse en kunstmatige intelligentie bieden volgens het ‘Silicon Valley-denken’ een neutrale en efficiënte aanpak, en bieden daarmee een beter perspectief om de wereld te begrijpen. Fout, denkt Madsbjerg. We moeten de wereld op een heel andere manier leren zien.

Hoe krijgt de wereld betekenis?

Madsbjerg herleidt het ‘Silicon Valley-denken’ tot Descartes en diens nadruk op de mens als individu. Het objectieve en analytische van Descartes zet hij lijnrecht tegenover Heideggers fenomenologie: ‘mensen worden gedefinieerd door de maatschappij waarin ze leven’ en de realiteit moet dan ook in relatie tot hun leven in de maatschappij beschouwd worden. Dit holisme combineert Madsbjerg met een vorm van intuïtionisme die hij *sensemaking* noemt, te vergelijken met de praktische wijsheid of *phronèsis* van Aristoteles. *Sensemaking* gaat over het scheiden van zin en onzin; het ‘uitmaken’ wat ‘zinnig’ is op een welhaast zintuiglijke manier. De vertalers kozen ervoor dit begrip als ‘betekenisgeving’ te verta-

len om de connotatie met ‘begrijpen’ te benadrukken: door middel van betekenisgeving kan de mens de wereld van het mens-zijn beter leren begrijpen.

‘Als we betekenisgeving toepassen in het dagelijks leven zien we een kamer niet meer als ruimte die gevuld is met afzonderlijke dingen, maar ontwaren we de structuren die samen een culturele realiteit vormen. (...) Bij betekenisgeving ziet men alle dingen in relatie tot elkaar. (...) Niets bestaat op zichzelf in een individueel vacuüm.’

Deze stelling vormt de kern van Madsbjergs betoog, dat hij uiteenzet aan de hand van ‘vijf principes van betekenisgeving’. Hiermee wil Madsbjerg duidelijk maken waarom de geesteswetenschappen nog van belang zijn, ook in tijden van rappe technologische vooruitgang. Mensen zijn niet louter een verzameling individuen; hun leven wordt ook gekenmerkt door een gezamenlijke cultuur.

Een simpel dualisme tussen het cartesiaanse ‘Silicon Valley-denken’ en Heideggeriaanse ‘betekenisgeving’ is niet vol te houden

Daarnaast is de ‘objectieve’ kennis van de bètawetenschappen niet de enige vorm van kennis. Deze meetbare en universeel geldende informatie noemt Madsbjerg dunne data en hij stelt ze tegenover dikke data: niet-meetbare en situatiegebonden informatie zoals subjectieve kennis, publiekelijk gedeelde kennis (culturele kennis) en intuïtieve kennis. Deze vier vormen van kennis moeten met elkaar verbonden blijven, wil Madsbjerg zeggen, de ene vorm is niet belangrijker dan de andere.

Anekdotisch bewijs

Alle principes zijn gestoeld op deze ideeën. Madsbjerg bespreekt ze in

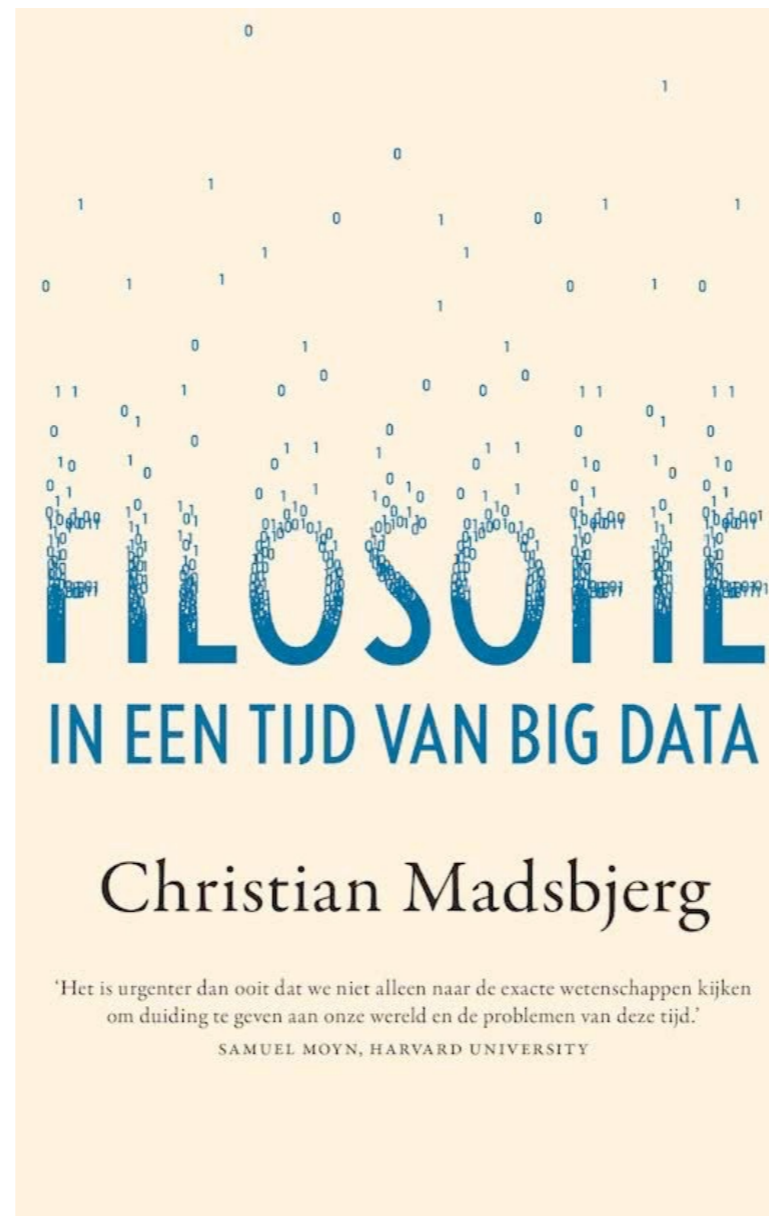
aparte hoofdstukken aan de hand van vele voorbeelden en een aantal filosofische en wetenschappelijke inzichten. Zo zijn ook de openingshoofdstukken en slotbeschouwing opgezet. De uitvoerig beschreven anekdotes – situaties uit Madsbjergs werk als adviseur en ervaringen in het leven van inspirerende ‘leiders’ – zorgen voor een levendige leeservaring en helpen enorm om inzicht in en grip op de theorie te krijgen, maar ze verhullen ook het dunne filosofische karakter van het boek. Madsbjerg voegt geen nieuwe inzichten toe en houdt het in plaats daarvan bij korte, simpele weergaven van enkele primaire aspecten uit het werk van

bekende filosofen: Dreyfus over vaardigheden, Nagel over objectieve kennis als kennis zonder standpunt, Peirce over abductie en Heidegger over techniek, stemmingen en fenomenologie. Daarnaast verwijst hij bij het bespreken van zijn principes telkens weer terug naar een vorm van intuïtivismisme (*sensemaking*) en holisme (Heideggers fenomenologie), en alhoewel de vijf principes helpen om meer grip te krijgen op die complexe concepten zijn ze niet uniek genoeg om echt van ‘principes’ te spreken.

Schijnbare tegenstellingen

De felle toon waarmee Madsbjerg een dualisme schets tussen het ‘Silicon Valley-denken’ en ‘betekenisgeving’, tussen meetbare en niet-meetbare resultaten, objectieve en subjectieve kennis of tussen Descartes en Heidegger, is dan ook niet vol te houden. Dit blijkt meermaals in het betoog wanneer Madsbjerg zijn eigen punt afzwakt, bijvoorbeeld door te zeggen dat technologische vooruitgang ‘zeker ook voordelen biedt, maar dat het

denken erin is doorgeschoten’ of dat ‘niemand pleit voor het afschaffen van deze geavanceerde technologie of haar geest van ondernemerschap (...) de kritiek is gericht op de stilzwijgende en sluipende consequenties voor ons intel-

lectuele leven.’ Deze nuanceringen werkt Madsbjerg echter niet uit, terwijl juist hiermee het filosofische debat verder zou worden geholpen.

Daarmee wil ik echter niet zeggen dat het boek niet de moeite waard is. Voor wie het gevoel heeft vast te zitten in een werkomgeving waar alles om kwantificering draait is dit een goede plek om nieuwe inspiratie op te doen. *Filosofie in een tijd van big data* biedt de lezer een andere bril om de wereld door te zien en laat met gemakkelijke en inspirerende voorbeelden zien hoe deze nieuwe kijk op de wereld toegepast kan worden. Daarnaast biedt het ook de (beginnende) denker een aardige en verfrissende introductie in interessante filosofische concepten zoals kennis, het individu en realiteit. Wie echter al verder is en zich op een inhoudelijk debat over techniek, mens en maatschappij wil storten kan beter verder zoeken.

[Christian Madsbjerg, *Filosofie in een tijd van big data*. Ten Have, 2017.](#)

INGELEID OF INGEWIJD?

NIEUWE VERTALINGEN VAN ARISTOTELES EN AUGUSTINUS

Grondteksten van de Westerse wijsbegeerte worden keer op keer vertaald en ingeleid teneinde ze toegankelijk te houden voor de hedendaagse lezer of ze dat opnieuw te maken. Zo ook Aristoteles' *Poëtica* en Augustinus' *Belijdenissen*. Maar worden deze werken door de nieuwe inleidingen nu juist ontsloten of besloten?

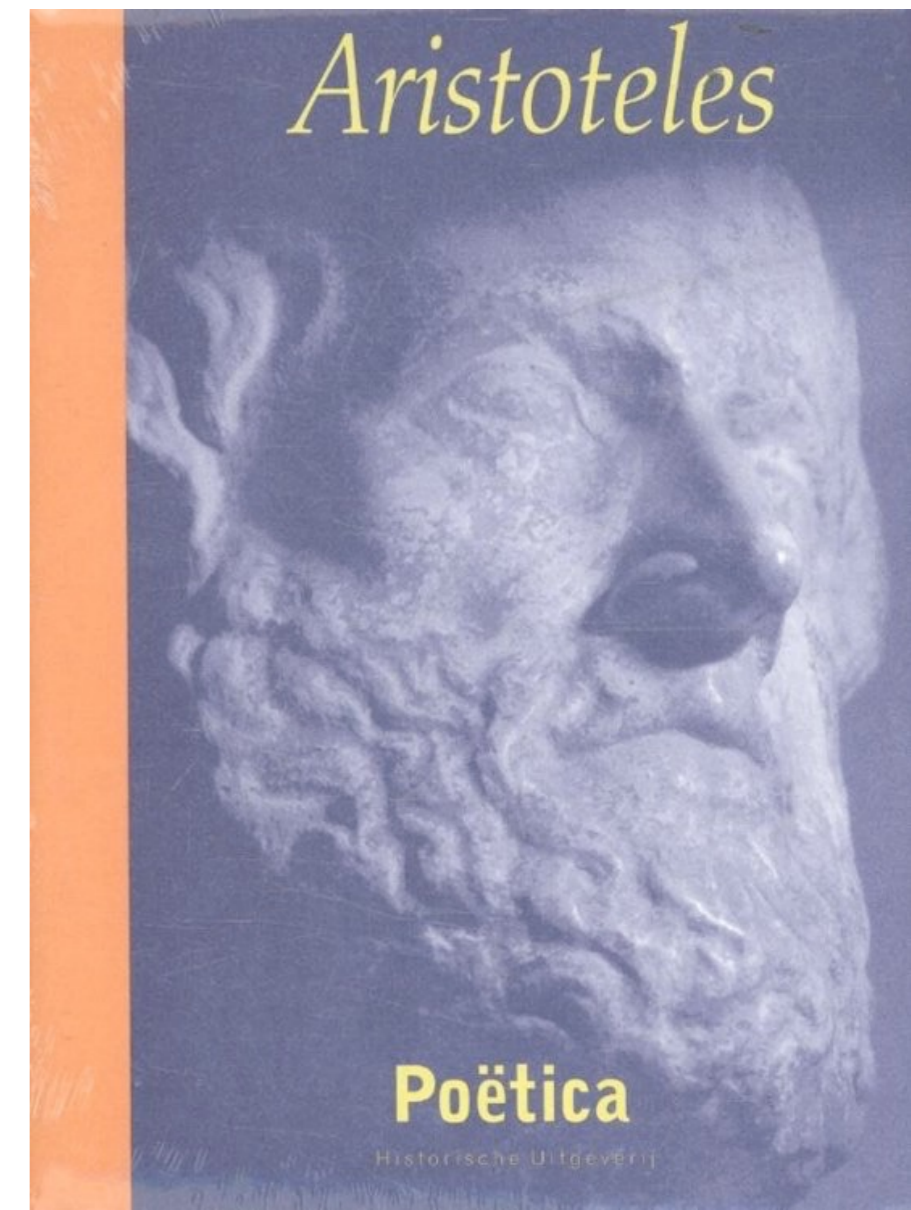
Tekst: Frans Jacobs

Klassieke teksten, en daartoe behoren de *Poëtica* en de *Belijdenissen* natuurlijk, moeten regelmatig nieuwe Nederlandse vertalingen krijgen. Dat is eigenlijk een merkwaardig verschijnsel, want niemand komt op het idee om het Grieks van Aristoteles of het Latijn van Augustinus te herzien, maar eerdere vertalingen worden regelmatig ver-

vangen door vertalingen in nog hedendaagser Nederlands. Nuttig zijn die vertalingen natuurlijk wel. Wie neemt nog de moeite om Aristoteles in het Grieks te lezen of Augustinus in het Latijn? Ik denk overigens wel dat veel lezers van zulke teksten het liefst een tweetalige uitgave hebben, zodat ze zo'n tekst in eerste instantie in het Nederlands of Engels lezen (denk aan de prachtige Loeb-uitgaven), en af en toe eens naar de bladzijde ernaast kijken om te zien hoe een passage in de oorspronkelijke tekst luidt. Deze twee vertalingen doen dat helaas niet. We moeten het zien te stellen met het Nederlands. Oudere vertalingen zijn overigens vaak wel tweetalig, zoals die van dr. A. Sizoo uit 1939, waarin mensen nog mensen zijn.

Over de vertalingen kan ik kort zijn. Die zijn in beide gevallen goed te lezen,

en staan ook dicht genoeg bij het origineel wanneer je hulp nodig hebt bij het ontcijferen van de oorspronkelijke tek-

sten. Iets uitvoeriger wil ik zijn over de inleidingen op beide teksten.

Katharsis

Gerbrandy en De Jonge voegen een uitvoerige inleiding en een even uitvoerig nawoord toe aan hun vertaling, teneinde de tekst van Aristoteles toegankelijk te maken voor hedendaagse lezers die niet over de nodige voorkennis beschikken. Ze maken duidelijk wat voor een werk de *Poëtica* is: een zogenaamde esoterische tekst met aantekeningen bij het onderwijs dat Aristoteles gaf aan een selecte groep studenten, en niet bedoeld voor publicatie. (In dit verband heeft het woord esoterisch nog geen pejoratieve klank.) Dat verklaart meteen waarom Aristoteles zoveel onverklaard laat.

Gerbrandy en De Jonge bespreken bijvoorbeeld uitvoerig het moeilijke begrip *katharsis*, dat Aristoteles nauwelijks uitlegt. Door geleerden is over de betekenis daarvan flink gebakkeleid, en Gerbrandy en De Jonge geven inza-ge in de vier belangrijkste interpretaties. Ze geven ook aan dat er oorspron-

Is er een lectuur van Augustinus mogelijk die er de rijkdom van onthult zonder dat de lezer zich er met haar en huid aan overlevert?

kelijk nog een hoofdstuk moet zijn geweest over de komedie, maar dat we ons nu tevreden moeten stellen met een uiteenzetting die slechts het epos en de tragedie behandelt. Het nawoord besteedt aandacht aan de receptiegeschiedenis van deze tekst. Heel nuttig allemaal, ook de vele noten en enige bijlagen, met onder meer een register van zaken en begrippen en een register van namen.

Verloren zoon

Sleddens' inleiding vertelt iets van het leven van Augustinus en van de bedoeling die hij had met de *Belijdenissen*.

Hij karakteriseert de *Belijdenissen* als een spirituele autobiografie: Augustinus getuigt van de weg die hij heeft bewandeld om tot het geloof te komen. Dit zijn allemaal onontbeerlijke gegevens. Toch is deze inleiding op Augustinus totaal anders dan die van Gerbrandy en De Jonge op hun auteur. Sleddens wijst erop dat de spirituele autobiografie van Augustinus niet alleen zeggingskracht heeft voor diens eigen leven, maar dat zij ook iets in petto heeft voor elke mens. Iedereen kan zich herkennen in de jongste zoon uit het evangelie van Lukas die van huis wegliep en allerlei dwaalwegen be-

wandelde voordat hij terugkeerde naar zijn vader en tot hem zei: 'vader, ik heb gezondigd.' Sleddens doet het voorkomen als zou de lezer weinig begrijpen van deze spirituele autobiografie wanneer hij niet op dezelfde ma-

nier nederigheid betracht en niet tot een waarachtig inzicht wil komen in wat God met de mens voorheeft.

Daarmee krijgen de *Belijdenissen* op een andere manier een esoterisch karakter dan de *Poëtica* van Aristoteles het had; het wordt een gesloten boek voor niet-gelovigen (of niet-meer-gelovigen). Ik vind dat jammer en vraag me af of er een lectuur mogelijk is van dit boek van Augustinus die er de rijkdom en de zeggingskracht van onthult, zonder dat de lezer zich er met huid en haar aan overlevert. Een inleiding die dat mogelijk maakt valt misschien niet te verwachten van een Sleddens, die niet voor niets O.S.A. achter zijn naam zet en zich zo bekendmaakt als lid van de orde der Augustijnen. Zo'n inleiding, die veel meer ingaat op de literaire waarde van het boek en die de boodschap ervan verteerbaar maakt voor niet-gelovigen, zou me zeer welkom zijn. Niet-gelovigen worden dan in hun eigen recht gelaten en niet meteen ingelijfd bij de

crypto-gelovigen. Bij ontstentenis van zo'n inleiding kan ik de *Belijdenissen* na een paar bladzijden alleen maar als onverteerbaar terzijde leggen. Dat vind ik oprecht jammer.

Of bestaat er een onophefbare kloof tussen werken als die van Aristoteles, waarvan je veel kunt opsteken zonder meteen een Aristotelicus te worden (wat dat ook moge zijn), en die van Augustinus, waarvan je niets kunt begrijpen als je geen gelovige bent (wat dat ook moge zijn)?

[Aristoteles \(vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Piet Gerbrandy & Casper de Jonge\), *Poëtica*. Historische uitgeverij, 2017.](#)

[Aurelius Augustinus \(vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Wim Sleddens O.S.A.\), *Belijdenissen*. Damon, 2017](#)

UITGELICHTE OPLEIDING

MENS EN NATUUR IN HET ANTROPOCEEN

We leven in het Antropoceen: het tijdperk waarin de invloed van de mens de dominante factor is geworden voor de toekomst van het leven op aarde. Onze visie op de verhouding mens en natuur is doorlopend in revisie, maar komt nu in een stroomversnelling. Het Antropoceen brengt ons nieuwe vragen en dilemma's over de relatie mens-natuur.

Met een keur van topdenkers buigen we ons over de vraag hoe we ons tot de natuur moeten verhouden: prof. **Koo van der Wal** (een historisch perspectief), denker des Vaderlands prof. **René ten Bos** (waar staan we nu in het Antropoceen), rechtsfilosoof prof. **Paul Cliteur** (over de rechtspositie van dieren), dierfilosoof dr. **Eva Meijer** (over de politieke stem van de

dieren), prof. **Bas Haring** (over de zin en onzin van soortbehoud), prof. **Paul van Tongeren** (over het natuurbegrip in ethische stromingen), en prof. **Wil Derkse** (schoonheid in filosofisch en ecologisch perspectief), **Angela Roothaan** (het sjamanistisch perspectief), prof. **Matthijs Schouten** (interculturele opvattingen over de natuur) prof. **Jan J. Boersema** (westers-christelijke perspectieven), prof. **Harry Kunneman** (over natuur en humanisme) prof. **Jozef Keulartz** en **Hidde Boersma** (rewilding het ecomodernisme) en ecosoof prof. **Henk Manschot** (over het belang van Nietzsches kijk op de natuur).

De grote thema's van de week:

- Hoe is onze relatie met de natuur veranderd en waar staan we nu?
- Welke ethische vragen spelen?

- Hoe ontwikkelt zich de verhouding met onze (mede)dieren? Troeteldieren en plofkippen worden wel heel verschillend behandeld. Nieuwe inzichten vervagen de grens tussen mens en dier.
- Waar komt onze fascinatie met de schoonheid van de natuur vandaan? We gaan kijken naar schoonheid en troost: krijgt de natuur een andere rol in termen van schoonheidservaring.
- Wat is de rol van natuur in diverse spirituele stromingen? Bestaat er een aardse vorm van spiritualiteit?

Data:

30 april t/m 4 mei 2018

Maandag 10.30 uur - vrijdag 16.00 uur

Klik [hier](#) voor meer informatie over deze basiscursus.

INTERVIEW

RENÉ TEN BOS OVER HET ANTROPOCEEN

Vorig jaar verscheen van René ten Bos *Dwalen in het antropoceen*, waarin de Denker des Vaderlands recht op het ongemak waarmee dit nieuwe tijdperk ons confronteert afstevent. Waarin dat ongemak gelegen is? In het feit dat onze eerste reflex, om de problemen met natuur en planeet te willen 'managen', nu juist integraal deel uitmaakt van die problemen. Vandaar Ten Bos' ongemakkelijke alternatief: willen we te weten komen wat nu te doen, dan zullen we eerst maar eens door het antropoceen moeten dwalen. In deze video gaat Marthe Kerkwijk daarover met Ten Bos in gesprek...

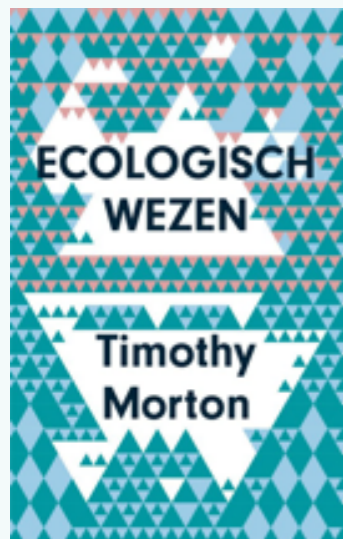
SIGNALEMENT

Timothy Morton *Ecologisch wezen*

In *Ecologisch wezen* laat Timothy Morton zien dat we niks hoeven te veranderen om ecologisch bewust te handelen. We zijn al ecologisch bewust en moeten

alleen beseffen dat wij voortdurend in contact staan met de natuur. Morton heeft geen feiten nodig om te overtuigen, eerder humor en zelfspot. In een culturele caleidoscoop schakelt hij Kant en Heidegger

in als executive producers, evenals bevriende kunstenaars en muzikanten, zoals Björk. Bijna iedere bladzijde biedt ons een nieuwe kijk op de wereld.

Florentijn van Rootselaar *Filosofisch veldwerk*

Door ontwikkelingen zoals klimaatcrisis, fake news en de versnelling van ons leven zijn er nieuwe vormen van vervreemding ontstaan, waardoor we het contact met de wereld zijn verloren.

In *Filosofisch veldwerk* onderzoekt Florentijn van Rootselaar hoe we met deze existentiële crisis om kunnen en moeten gaan. Grote hedendaagse filosofen als Peter Sloterdijk, Martha Nussbaum, Tu

Weiming, Michael Puett en Roger Scruton gaan met Van Rootselaar in gesprek en bieden nieuwe manieren van luisteren naar de wereld en onszelf. *Filosofisch veldwerk* is levenskunst voor iedereen die zich druk maakt over onze toekomst.

LEES
VERDER

Gert-Jan van der Heiden *Het uitschot en de geest*

De apostel Paulus staat sinds de eeuwwisseling in het middelpunt van de filosofische belangstelling. Denkers als Taubes, Badiou, Agamben en Žižek vinden in Paulus' brieven grond-

woorden voor een nieuwe manier van denken over de wereld, de tijd en de geschiedenis, maar ook over de levenskunst, het recht en de politiek. In *Het uitschot en de geest* ontsluit Gert-Jan

van der Heiden deze boeiende internationale filosofische discussie over Paulus nu ook in het Nederlandse taalgebied, waarmee hij een blik achter de schermen biedt van de belangrijkste thema's en spelers in de hedendaagse continentale filosofie.

ISVW AGENDA

Februari

- 17-2 [Identiteitsvorming in het onderwijs](#). Met o.a René ten Bos, Leon de Bruin en Floor Rombout.
- 17-2 [Ethiek en politiek V: Emmanuel Levinas / Jacques Derrida](#). Met Jan Flameling.
- 18-2 [Filosofisch Café](#). Met Arthur d'Ansembourg.
- 18-2 [Filosofisch KidsCafé](#). Onder begeleiding van Brenda Raa.
- 21-2 [Ondermijning van het lokaal bestuur – Inspiratiedag](#). Met o.a. Kajsa Ollongren.
- 24-2 [Mystieke filosofie in Oost en West: Een pantheon voor pantheïsten](#). Met Michel Dijkstra en Joyce Pijnenburg.
- 24-2 [Populisme en triadisme](#). Met Eite Veening en Marthe Kerkwijk.
- 24-2 [Esthetica en kunstfilosofie: weekend II – over lineair perspectief en het bezielde lichaam](#). Met Arthur d' Ansembourg.
- 26-2 [Filosofie en kunst in de Barok](#). Met Karin Braamhorst.
- 26-2 [Het raadsel van de tijd](#). Met Joke Hermsen, Hein van Dongen, Douwe Draaisma en Joep Dohmen.

Maart

- 4-3 [Nietzsche \(wegens succes herhaald\)](#). Met Paul van Tongeren.
- 6-3 [Stoïcijnse levenskunst \(wegens succes herhaald\)](#). Met Miriam van Reijen.
- 24-3 [Alumniweekend Filosofisch practicus, leergang 2016/2017](#). Met Harm van der Gaag.
- 24-3 [Esthetica en kunstfilosofie: weekend III – de actualiteit van het schone](#). Arthur d' Ansembourg.
- 25-3 [Filosofisch café](#). Thema nader te bepalen.
- 25-3 [Filosofisch KidsCafé](#). Met Brenda Raa.
- 26-3 [De kunst van het vragen stellen](#). Met Hans Bolten.
- 30-3 [Amsterdamse Nacht van de Filosofie](#). Met o.a. Femke Halsema en René ten Bos.
- 31-3 [Rotterdamse Nacht van de filosofie](#). Met o.a Femke Halsema en Maarten Coolen.

NAAR ISVW
AGENDA

COLOFON

iFilosofie is het gratis digitale tijdschrift van de ISVW. Met een kleine donatie (vanaf € 5,00) draagt u bij aan de voortzetting van iFilosofie.

Hartelijk dank!

DONEER

Abonneer gratis op iFilosofie. Zo krijgt u elke maand op het moment van verschijning de nieuwste editie via uw e-mail toegestuurd.

ABONNEER

Er zit iets achter
–
Arthur
d'Ansembourg

€44,95

BESTEL

Redactie

Erno Eskens (uitgever)
Mark Leegsma (hoofdredacteur)
Frans Jacobs (eindredacteur)
Conny van der Meer (vormgever)
Anne-Marie Moons (bladmanager)
Katja Blauw
Daan Bleek
Lukas Brand
Florian Jacobs
Marthe Kerkwijk
Alban Mik
Arthur Veenstra

Met dank aan

Kees van Buuren (portret Maarten van Buuren)
Corbino AEG (portret René ten Bos)
Yvette Cramer (Atlas Contact)
Bettina Strauss (portret Daniel Dennett)

Medewerkers

René ten Bos

